

KSZTAŁTOWANIE WRAŻLIWOŚCI SUMIENIA KATECHIZOWANEJ MŁODZIEŻY W KONTEKŚCIE WSPÓŁCZESNEJ AKSJOLOGII

Anna Zellma¹

Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

Wprowadzenie

„Młodzież” i „wartości” to pojęcia, które tak w badaniach i literaturze, jak i w życiu często występują blisko siebie. Zainteresowanie tymi zagadnieniami widoczne jest od dawna. Badania empiryczne na temat wartości preferowanych przez młode pokolenie Polaków mają ugruntowane miejsce w naukach społecznych. W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku socjologowie zwrócili szczególną uwagę na tę problematykę. Od tej pory zainteresowanie tym, co dla młodzieży jest istotne, godne uwagi i zabiegania, czym kieruje się w swoim życiu, podejmując wybory, jakie normy uznaje za ważne i co wpływa na jej postępowanie, uległo nasileniu. Problematyka ta stanowi również przedmiot zainteresowań katechetów. Prowadzone są badania w różnych ośrodkach akademickich. Wiodącą rolę spełnia tu Katolicki Uniwersytet Lubelski, gdzie pod kierunkiem ks. prof. Janusza Mariańskiego analizuje się wielowymiarowe zmiany

¹ Prof. dr hab. Anna Zellma – kierownik Katedry Teologii Pastoralnej i Katechetyki na Wydziale Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; członek zarządu Stowarzyszenia Katechetów Polskich i The European Equipe for Catechesis, konsultor Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski; zainteresowania badawcze: katecheza młodzieży, dydaktyka nauczania religii, profesjonalny rozwój nauczyciela religii, pedeutologia, dydaktyka ogólna, badania empiryczne, pedagogika chrześcijańska. Adres: Wydział Teologii UWM w Olsztynie, 11–041 Olsztyn, ul. Kard. Hozjusza 15; e-mail: anna.zellma@uwm.edu.pl.

w deklaracjach dotyczących religijności i moralności². Istotne są także badania prowadzone w Instytucie Statystyki Kościoła Katolickiego SAC pod kierunkiem ks. prof. Witolda Zdaniewicza³. Poza tym badacze reprezentujący różne ośrodki akademickie zwracają uwagę na moralność młodego pokolenia. Przykładowo wymienić można badania prowadzone przez: o. prof. Andrzeja Potockiego z Uniwersytetu Warszawskiego⁴, ks. prof. Sławomira H. Zarębę z Instytutu Socjologii na Wydziale Nauk Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie⁵, ks. dr. hab. Kazimierza Skoczylasa z Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu⁶. W badaniach prowadzonych przez Edwarda Wiszowatego można znaleźć informacje na temat wartości preferowanych przez młodych policjantów⁷. Również Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) wykazuje zainteresowanie badaniem wartości preferowanych przez młode pokolenie. Znajomość preferowanych przez młodzież wartości ma wielorakie znaczenie pedagogiczno-katechetyczne. Pozwala lepiej orientować się w kondycji moralnej młodego pokolenia. Stanowi cenne i pożądane z punktu widzenia programowania nauczania religii i katechezy parafialnej źródło wiedzy na temat młodzieży. Ułatwia zrozumienie celów, dążeń i potrzeb życiowych młodego pokolenia. Wiedza ta implikuje nowe wyzwania katechetyczne w zakresie kształtowania wrażliwości sumienia katechizowanej młodzieży. W związku z tym uzasadniona wydaje się próba ukazania problematyki kształtowania wrażliwości sumienia katechizowanej młodzieży w kontekście współczesnej aksjologii, jaka jawi się na podstawie wtórnej analizy wybranych wyników badań empirycznych. To z kolei implikuje potrzebę ukazania, na czym polega kształtowanie wrażliwości sumienia z perspektywy katechetycznej. Następnie wymaga syntetycznego – i jedynie jako egzemplifikacji – przeglądu autodeklaracji młodzieży na temat pre-

² Zob. np. J. Mariański, *Praktyki religijne w Polsce w procesie przemian: studium socjologiczne*, Sandomierz 2014.

³ Zob. np. E. Jarmoch, W. Zdaniewicz (red.), *Postawy religijno-społeczne mieszkańców diecezji zielonogórsko-gorzowskiej*, Warszawa–Zielona Góra 2013.

⁴ Zob. np. A. Potocki, *Sumienie w doświadczeniu moralnym Polaków*, w: A. Potocki, J. Śliwa, M. Machinek, W. Giertych, B. Chyrowicz, R. Pilch (red.), *O sumieniu*, Warszawa 2014, s. 5–19.

⁵ Zob. np. S.H. Zaręba, *Religijność młodzieży w środowisku zurbanizowanym: socjologiczne studium teoretyczno-empiryczne*, Warszawa–Rzeszów 2012.

⁶ Zob. K. Skoczylas, *Wartości młodych katolików regionu konińskiego: studium katechetyczno-pastoralne na przykładzie wybranych szkół ponadgimnazjalnych regionu konińskiego*, Toruń 2011.

⁷ Zob. np. E. Wiszowaty, *Duszpasterstwo policji: studium pastoralno-teologiczne*, Szczyt-no 2002.

ferowanych wartości wraz ze wskazaniem konkretnych badań i najważniejszych publikacji, w których przedstawiono wyniki badań. Szczególną uwagę zwrócę na wypowiedzi związane z wrażliwością sumienia. Na tej podstawie zostaną sformułowane propozycje edukacyjne z uwzględnieniem programowania nauczania religii.

1. Kształtowanie wrażliwości sumienia – ujęcie katechetyczne

Kształtowanie wrażliwości sumienia stanowi istotną część wychowania integralnego. Słusznie w literaturze katechetycznej jest analizowane w powiązaniu z chrześcijańską formacją moralną. Sumienie spełnia bowiem kluczową rolę w osądzaniu konkretnych wyborów. Jest głosem wrażliwości moralnej i „sądem rozumu, przez który osoba ludzka rozpoznaje jakość moralną konkretnego czynu, który zamierza wykonać, którego właśnie dokonuje lub którego dokonała” (KKK 1778). „[...] Obecne we wnętrzu osoby, nakazuje jej w odpowiedniej chwili pełnić dobro, a unikać zła” (KKK 1777). Sumienie aprobejuje te wybory, które są dobre, a potępia te, które są złe (KKK 1777), oraz ukazuje, co należy czynić, a po dokonaniu czynu orzeka o jego wartości (KKK 16; VS 44). Człowiek jest zobowiązany do wsłuchiwania się w głos dojrzałego, prawego sumienia, które pozwala mu rozpoznać obiektywne prawdy moralne, sumienie jest bowiem najbliższą subiektywną normą moralności. To z kolei wymaga troski o kształtowanie wrażliwości sumienia. Owa wrażliwość sumienia przejawia się w umiejętności rozpoznawania (za pomocą sądu rozumu) jakości moralnej konkretnego czynu, który człowiek zamierza wykonać, którego właśnie dokonuje czy też którego dokonał (KKK 1778). Co ważne, chroni człowieka przed jego własną ignorancją i naiwnością w ocenie ludzkich zachowań, a także przed próbą manipulacji własnym sumieniem w celu zagłuszenia swojego sumienia lub wykorzystania go w sposób błędny.

W związku z tym za istotne uznaje się w katechezie kształtowanie wrażliwości sumienia. Zadanie to zostało określone w dokumentach katechetycznych Kościoła katolickiego w ramach prezentowania formacji moralnej. Obok przekazu wiedzy o normach moralnych i zasadach życia chrześcijańskiego, dzięki którym uczniowie będą mogli rozróżniać i oceniać różne systemy wartości, zwrócono uwagę na wspomaganie uczniów w kształtowaniu zdolności rozróżniania tego, co dobre, od tego, co złe moralnie, oraz poznawania i respektowania norm obiek-

tywnych. Jest to szczególnie ważne dzisiaj, gdy powszechnie promowany i niezadko akceptowany jest relatywizm. To z kolei implikuje potrzebę uzdalniania uczniów do internalizacji wartości chrześcijańskich, umiłowania prawdy i dobra oraz motywowania do życia według przyjętych, obiektywnych norm. Właśnie sumienie, będące aktem rozumu, wymaga również udziału woli. W rozeznawaniu dobra potrzebna jest nie tylko ogólna orientacja ku niemu, lecz także cierpliwe odczytywanie sytuacji za pomocą wszelkich narzędzi, które mogą ułatwić jego rozpoznanie. Za konieczne uznaje się przy tym urabianie woli, powierzanie siebie Bogu na modlitwie, otwieranie się na działanie Ducha Świętego, studium Pisma św., codzienny rachunek sumienia, udział w Eucharystii i korzystanie z sakramentu pokuty i pojednania oraz korzystanie z rad ludzi mądrych. Nieocenioną rolę spełnia też udział w lekcjach religii i spotkaniach formacyjnych w parafii (Kompedium KKK 374). Wszystko to służy rozwojowi duchowemu, zdobywaniu mądrości życiowej i budowaniu więzi ze wspólnotą Kościoła.

Kształtowanie wrażliwości sumienia katechizowanych uczniów rodzi zdolność: (1) orientacji ku dobru; (2) dostrzegania specyficznych aspektów moralnych we własnym i cudzym zachowaniu; (3) adekwatnych reakcji predecyzyjnych (ostrzegawczych), czyli zdawania sobie sprawy z konsekwencji swoich decyzji moralnych i postdecyzyjnych polegających na dojrzałym poczuciu winy lub satysfakcji moralnej. Chroni też przed uzurpowaniem sobie prawa decydowania o tym, co jest dobre, a co jest złe moralnie, ustanawianiem prawd i zasad moralnych według swoich subiektywnych potrzeb oraz przed różnymi manipulacjami obecnymi w codziennym życiu. Co ważne, uzdalnia do generowania ocen moralnych (rozdzielania dobra i zła) bez stosowania mechanizmów obronnych (np. racjonalizacji, projekcji), aplikacji norm moralnych w sytuacji konfliktu wartości moralnych oraz wierności wartościom moralnym w sytuacjach trudnych⁸. Aby było to możliwe, potrzebna jest odpowiednia, trwająca przez całe życie, formacja sumienia. Dokonuje się ona w ramach wychowania w rodzinie, w szkole, na katechezie. Dziecko „od najmłodszych lat jest wprowadzane w poznawanie i praktykowanie prawa wewnętrznego, rozpoznawanego przez sumienie. Roztropne wychowanie kształtuje cnoty, chroni lub uwalnia od strachu, egoizmu i pychy, fałszywego poczucia winy i dążeń do upodobania w sobie, zrodzonego z ludzkich słabości i błędów” (KKK 1784). Tak kształtowane sumienie

⁸ J. Chlewiński, *Dojrzałość: osobowość, sumienie, religijność*, Poznań 1991, s. 81–85.

„zapewnia wolność i prowadzi do pokoju serca”⁹. Uzdalnia też do odpowiedzialności za podejmowane czyny i wybory oraz pomaga w dokonywaniu właściwych wyborów moralnych.

2. Aksjologia współczesnej młodzieży – przegląd wybranych polskich badań

Dokładane nakreślenie stanu badań nad wartościami preferowanymi przez młode pokolenie wydaje się mało realne. Większość danych pozyskanych w wyniku badań empirycznych jest rozproszona w różnych publikacjach. Co więcej, badania te opierają się na zróżnicowanych założeniach teoretycznych i metodologicznych. Widoczne są też różnice w zastosowanych narzędziach badawczych. W zdecydowanej większości opracowania zawierają omówienie wyników badań empirycznych prowadzonych w określonym (wąskim) środowisku społecznym. Nie są one reprezentatywne. Niekiedy analizy te zostają wzbogacone o krótkie odniesienie do innych, przekrojowych, reprezentatywnych dla całego kraju badań na temat wartości. To z kolei pozwala wskazać na tendencje i przemiany zachodzące w autodeklaracjach młodzieży.

Dobrym przykładem są badania prowadzone przez J. Mariańskiego. Wychodząc ze słusznego założenia, że „wartości i normy społeczne oraz moralne podlegają zmianom, jedne z nich upadają, inne pojawiają się w ich miejsce”¹⁰, dokonuje on zestawienia wyników badań socjologicznych zrealizowanych w różnym czasie wśród młodzieży¹¹. Na tej podstawie dowodzi, że „przemiany moralne w społeczeństwie polskim są naznaczone w szczególności sposobem ścieraniem się dwóch nurtów idei etycznych: moralności katolickiej i moralności liberalnej (w jej różnych odmianach)”¹². Siła oddziaływania tych dwóch nurtów – zdaniem tego autora – uwidacznia się w permissywnym i relatywistycznym moralnym oraz w słabnącej roli moralności jako instrumentu kontroli społecznej¹³. Młodzież przejawia skłonność do usprawiedliwiania wykroczeń

⁹ Tamże.

¹⁰ J. Mariański, *Permissywnizm i relatywizm moralny młodzieży maturalnej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 35 (2010), nr 1, s. 97.

¹¹ Zob. np. tamże.

¹² Tamże, s. 98.

¹³ Tamże.

przeciwko normom moralnym, obyczajowym, środowiskowym i prawnym, czyli permissywizm moralny. Z jednej strony deklaruje aprobatę norm moralnych i ich wysoką rangę, a z drugiej dużą tolerancję wobec nieprzestrzegania ich, odnoszoną do siebie i innych osób. Stąd też wśród młodzieży uwidacznia się „swoiste «pęknięcie» między uznaniem norm a reakcją na ich łamanie”¹⁴. Charakterystyczny jest również relatywizm moralny, najczęściej „wyrażający się w przekonaniu, że wszystko jest względne, że wszystko zależy od sytuacji, że kodeksy moralne nie są ważne itp.”¹⁵, co prowadzi nie tylko do zachwiania stałego porządku moralnego, ale także do negacji znaczenia norm moralnych. Uwidacznia się też tendencja do uniezależniania się moralności od religii¹⁶. Wiara nie jest dla młodych warunkiem koniecznym postępowania moralnego. Potwierdza to przykładowy rozkład opinii ustalonych na podstawie analizy badań przeprowadzonych pod kierunkiem J. Mariańskiego¹⁷. W 1994 roku wśród losowo wybranych grup maturzystów z Lublina aż 65,5% stwierdziło, że nie ma jasnych i absolutnych kryteriów określających, co jest dobre, a co złe, dobro i zło zależy w znacznej mierze od okoliczności (odpowiedź B), a tylko 20,0% wybrało opcję, że istnieją całkowicie jasne kryteria określające, co jest dobre, a co złe. Mają one zastosowanie do każdego, niezależnie od okoliczności (odpowiedź A). 4,4% badanych nie opowiedziało się ani za jednym, ani drugim z (wyżej wymienionych) twierdzeń, które ludzie czasami wypowiadają na temat dobra i zła (odpowiedź C). Z kolei 10,2% wskazało na odpowiedź „nie wiem” (odpowiedź D)¹⁸.

Trochę inne dane uzyskano w badaniach przeprowadzonych w latach 1994–1995 wśród młodzieży różnych szkół w Kielcach. 53,4% uznało, że nie ma jasnych i absolutnych kryteriów określających, co jest dobre, a co złe. Dobro i zło zależy w znacznej mierze od okoliczności (odpowiedź B). 25,9% zaznaczyło, że istnieją całkowicie jasne kryteria określające, co jest dobre, a co złe. Mają one zastosowanie do każdego, niezależnie od okoliczności (odpowiedź A). 4,5% badanych nie opowiedziało się ani za jednym, ani drugim z (wyżej wymienionych) twierdzeń, które ludzie czasami wypowiadają na temat dobra i zła

¹⁴ Tamże, s. 100; por. H. Świda-Ziemia, *Permissywizm moralny a postawy polskiej młodzieży*, w: J. Mariański (red.), *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, Kraków 2002, s. 435–438.

¹⁵ J. Mariański, *Permissywizm i relatywizm moralny młodzieży maturalnej*, s. 100.

¹⁶ Szerzej o tym pisze np. A. Potocki, *Sumienie w doświadczeniu moralnym Polaków*, s. 5–19.

¹⁷ J. Mariański, *Kryzys moralny czy transformacja wartości? Studium socjologiczne*, Lublin 2001, s. 147–148.

¹⁸ 0,2% badanych nie udzieliło odpowiedzi. Zob. tamże.

(odpowiedź C), a 12,6% wskazało na odpowiedź „nie wiem” (odpowiedź D)¹⁹. Podobne autodeklaracje uwidoczniły się w wynikach uzyskanych w badaniach przeprowadzonych w 1996 roku wśród uczniów wybranych liceów ogólnokształcących, liceów zawodowych i techników warszawskich. 56,4% ankietowanych uznało, że nie ma jasnych i absolutnych kryteriów określających, co jest dobre, a co złe, dobro i zło zależy w znacznej mierze od okoliczności (odpowiedź B); 25,5%, wyraziło opinię, że istnieją całkowicie jasne kryteria określające, co jest dobre, a co złe. Mają one zastosowanie do każdego, niezależnie od okoliczności (odpowiedź A). Pozostali badani uczniowie nie wybrali żadnej z proponowanych odpowiedzi albo nie udzielili odpowiedzi²⁰. Wynika z tego, że wielu młodych respondentów normy moralne pojmowało indywidualistycznie, przypisując sobie i innym prawo do posiadania własnego kodeksu moralnego i prezentowania własnego stosunku do norm moralnych.

W tym kontekście na uwagę zasługują również odpowiedzi młodzieży z Lublina na „pytanie o instancje rozstrzygające o tym, co jest dobre, a co złe: prawo Boże, społeczeństwo czy pojedynczy człowiek?”²¹. Respondenci ustosunkowali się do tych trzech twierdzeń, Wyrażając własną opcję w jednej ze skal: zdecydowanie się zgadzam, zgadzam się, ani się zgadzam, ani się nie zgadzam, nie zgadzam się, zdecydowanie się nie zgadzam, trudno powiedzieć, były to następujące twierdzenia: A – „o tym, czym jest dobro i zło, powinny decydować prawa Boże”; B – „o tym, czym jest dobro i zło, powinno decydować społeczeństwo”; C – „to, czym jest dobro i zło, powinno być wewnętrzną sprawą każdego człowieka”²². Z odpowiedzią A: 13,7 zdecydowanie zgadzało się, 30,4% zgadzało się, 24,2% ani się zgadzało, ani się nie zgadzało, 10,4% nie zgadzało się, 2,7% zdecydowanie się nie zgadzało, 17,5% nie miało zdania na ten temat, a 1,1% nie udzieliło odpowiedzi. Z twierdzeniem B zdecydowanie zgadzało się 2,9% ankietowanych, zgadzało się 17,7%, ani się zgadzało, ani się nie zgadzało 21,1%, nie zgadzało się 31,3%, zdecydowanie nie zgadzało się 7,5%, nie miało zdania 17,7%, a 1,8% nie udzieliło odpowiedzi. Z kolei w odniesieniu do twierdzenia C 25,3% zdecydowanie zgadzało się, 38,8% zgadzało się, 11,5% ani się

¹⁹ 3,5% badanych nie wybrało żadnej odpowiedzi. Zob. tamże.

²⁰ Tamże, s. 149; por. W. Zdaniewicz, *Wartości religijno-moralne młodzieży polskiej – materiały ze Zjazdu Formatorów Pallotyńskich w Oltarzewie*, „Wiadomości Prowincji Chrystusa Króla SAC” 1997, nr 1, s. 36.

²¹ J. Mariański, *Kryzys moralny czy transformacja wartości?...*, s. 167.

²² Tamże.

zgadzało, ani się nie zgadzało, 11,8% nie zgadzało się, 4,9% zdecydowanie się nie zgadzało, 6,7% nie miało zdania na ten temat, a 1,1% nie udzieliło odpowiedzi²³. Dane te pokazują, że część respondentów składała sprzeczne opinie. Była skłonna twierdzić, że o dobru i złu moralnym może decydować sam człowiek, a jednocześnie wskazywała na znaczenie prawa Bożego i społeczeństwa. Może to świadczyć o zachwianym porządku moralnym i tendencjach do relatywizmu w kwestii wydawania sądów wartościujących na temat podstawowych norm moralnych²⁴. Do takich wniosków prowadzą również odpowiedzi udzielone na pytania dotyczące wartościowania różnych dziedzin życia ludzkiego. Wartościując wybrane cechy charakteru i postawy życiowe za pomocą trzech możliwych sposobów (zawsze dobro, zawsze zło, to zależy), młodzież najczęściej deklarowała wątpliwości. Stąd też w odniesieniu np. do kłamstwa, prawdomówności, posłuszeństwa, solidarności, pokory, stałości przekonań, trzymania się zasad dominowały odpowiedzi „to zależy” (42,4% w badaniach młodzieży z Lublina)²⁵. Słusznie zatem J. Mariański zauważa, że w ten sposób młodzież deklarowała wątpliwości, czy dany rodzaj postępowania można uznać za zawsze słuszny lub zawsze niesłuszny²⁶. To z kolei ujawniło tendencje relatywistyczne, czyli przejście od etyki bezwzględnych norm moralnych do etyki norm bardziej zrelatywizowanych. Zaczyna przy tym panować pragmatyzm i chwiejność zasad moralnych.

Badania odnoszące się do aksjologii współczesnej młodzieży skupiają się również na systemie preferowanych wartości²⁷. Wskazują one na częściową i krytyczną akceptację zasad moralnych, o których naucza Kościół katolicki. Młodzi respondenci coraz częściej deklarują, że nie uznają tych zasad lub odczuwają potrzebę ich uzupełnienia innymi zasadami. Tym samym rezygnują z jednego, mocno powiązanego z religią, systemu wartości i norm moralnych, którym kierują się w życiu osobistym i społecznym. W coraz większym zakresie kierują się natomiast różnymi zasadami pragmatycznymi, które nie mają związku z religią i moralnością²⁸.

²³ Tamże, s. 168.

²⁴ Por. analizy prowadzone na ten temat przez J. Mariańskiego w pracy *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej* (Kraków 2004).

²⁵ J. Mariański, *Kryzys moralny czy transformacja wartości?...*, s. 180–181.

²⁶ Tamże.

²⁷ Zob. np. analizy prowadzone w: J. Mariański, *Religia i moralność w społeczeństwie polskim – ciągłość i zmiana*, w: tenże, L. Smyczek (red.), *Wartości, postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie*, Kraków 2008, s. 281–292.

²⁸ Tamże.

Z kolei od 2003 roku CBOS wraz z Krajowym Biurem Przeciwdziałania Narkomanii prowadzi cykliczne badania wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych, uwidaczniające nieco inne aspekty współczesnej aksjologii młodego pokolenia Polaków²⁹. Deklaracje młodzieży na temat **życiowych priorytetów** wskazują na dość konserwatywne podejście. Od 2003 roku nie ulega ono wyraźnym zmianom. Około połowy młodych respondentów za najważniejsze wartości w swoim życiu uznaje: miłość i/lub przyjaźń (49% w 2013 roku; 46% w 2003 roku) oraz udane życie rodzinne i posiadanie dzieci (48% w 2013 roku; 50% w 2003 roku). Obok tego wymieniono ciekawą, zgodną z zainteresowaniami pracę (41% w 2013 roku; 43% w 2003 roku) oraz osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej (35% w 2013 roku; 34% w 2003 roku.). Takie wartości zostały uzupełnione o kolejne³⁰. Respondenci za ważne uznali zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej (29% w 2013 roku; 24% w 2003 roku) oraz spokojne życie – bez kłopotów i konfliktów (28% w 2013 roku; 26% w 2003 roku). Zdecydowanie rzadziej badana młodzież wymieniała życie barwne, pełne rozrywek, bogate pod względem towarzyskim (15% w 2013 roku; 21% w 2003 roku) oraz udane życie seksualne (12% w 2013 roku; 9% w 2003 roku). To świadczy o wyraźnej zmianie wartościowania. Życie towarzyskie, barwne i pełne rozrywek straciło na znaczeniu, a większą wartość przypisano spokojnemu życiu. Częściej też zwracano uwagę na sytuację materialną i życie seksualne. Nieznacznej zmianie uległo wartościowanie młodych respondentów w odniesieniu do bycia użytecznym dla innych (10% w 2013 roku; 9% w 2003 roku), osiągnięcia sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki (9% w 2013 roku; 11% w 2003 roku), niezależności w pracy (7% w 2013 roku; 6% w 2003 roku). Tylko 6% respondentów wskazało na życie zgodne z zasadami religijnymi. W porównaniu z pomiarem z 2003 roku ta wartość zmalała o 1%. Żadne zmiany nie ujawniły się w odniesieniu do kategorii „zdobycie władzy politycznej” (1% w 2003 roku, 2% w 2013 roku) oraz „możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej” (1% w 2013 roku i w 2003 roku)³¹. W tym kontekście na uwagę zasługują nieznaczne różnice, które wystąpiły między dziewczętami i chłopcami. Dziewczęta przywiązywały większą wagę do miłości i przyjaźni (Dz. 56%; Chł. 41%), udanego życia rodzinnego i dzieci (Dz. 54%; Chł. 41%),

²⁹ R. Boguszewski, K. Kowalczyk, *Aspiracje, dążenia i plany życiowe młodzieży*, w: *Centrum Badania Opinii Społecznej. Krajowe Biuro Przeciwdziałania Narkomanii. Młodzież 2013*, Warszawa 2014, s. 7–8.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

ciekawej pracy – zgodnej z posiadanymi zainteresowaniami (Dz. 46%; Chł. 35%) oraz przestrzegania zasad religijnych (Dz. 8%; Chł. 4%). Chłopcy częściej niż dziewczęta wskazywali na kwestie materialne, związane ze zdobyciem majątku i osiągnięciem wysokiego statusu finansowego (Dz. 20%; Chł. 39%)³². Istotne różnice ujawniły się między uczniami różnych typów szkół. Młodzież z liceów częściej zaznaczała dążenie do miłości i przyjaźni, ciekawą pracę, bycie użytecznym dla innych, życie zgodne z zasadami religijnymi oraz osiągnięcie sukcesów w sztuce lub nauce. Młodzież ucząca się w technikach częściej wskazywała na udane życie rodzinne i karierę zawodową, a uczniowie szkół zawodowych częściej wybierali dążenie do bogactwa oraz rozrywkowego trybu życia i czerpania z niego satysfakcji³³. Bardzo czytelną jest tu tendencja do koncentracji na osobistych potrzebach, pragnieniach i aspiracjach życiowych. Z tym wiąże się również indywidualizacja i sekularyzacja moralności, wyraźnie widoczna w osłabieniu związku między moralnością i religią.

Symptomy wymienionych zjawisk widoczne są w odpowiedziach młodzieży na pytanie o to, czym przede wszystkim kierują się młodzi ludzie w rozwiązywaniu swoich konfliktów i problemów moralnych. Wyniki badań ogólnopolskich przeprowadzonych pod kierunkiem S.H. Zaręby w 2005 roku pokazały, że 67,3% młodych respondentów uznaje sumienie za najważniejszą instancję w rozstrzygnięciu konfliktów moralnych³⁴. Trochę inne dane na ten temat uzyskano w badaniach prowadzonych przez pracowników Katedry Socjologii Religii KUL w latach 2002–2005 wśród młodzieży z wybranych szkół ponadgimnazjalnych z Radomia, Włocławka, Łomży, Ostrowi Mazowieckiej. 77,1% badanych stwierdziło, że w rozwiązywaniu problemów moralnych kieruje się własnym sumieniem³⁵.

Atrakcyjne wyniki badań uzyskano w 2008 roku wśród uczniów trzecich klas gimnazjum (646 osób) na terenie diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej³⁶. Najpierw zapytano młodzież o wartości, które uznają za najważniejsze. Uszeregowana przez badanych hierarchia wartości kolejno obejmowała: życie (20%),

³² Tamże, s. 9.

³³ Tamże, s. 10.

³⁴ Cyt. za: A. Potocki, *Sumienie w doświadczeniu moralnym Polaków*, s. 12–13.

³⁵ Cyt. za: tamże.

³⁶ D. Lewicka, *Stosunek katechizowanej młodzieży gimnazjalnej do wartości moralnych. Studium katechetyczno-socjologiczne na przykładzie diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej*, Poznań 2009 [mps], Biblioteka Wydziału Teologicznego UAM w Poznaniu, s. 13, 50.

prawdę (18%), wolność (15%), godność (15%), odpowiedzialność (13%), sumienie (12%) i ludzką płciowość (7%). Sumienie zostało umieszczone na przedostatnim miejscu. Interesująca okazała się ocena kierowania się sumieniem w praktyce. Młodzież najczęściej wybierała kategorię dobra (48%). Bardzo dobra ocena została wskazana przez 26% badanych. Trochę mniej osób (19%) wybrało kategorię słaba. 5% bardzo słabo oceniło praktyczną realizację wartości sumienia (5%). Nieliczne osoby (2%) stwierdziły, że nie realizują tej wartości w swoim życiu. Zgłębiając zagadnienie, poproszono respondentów o określenie, czym kierują się w swoim postępowaniu. Młodzież najczęściej deklaruowała (58%), że w swoim postępowaniu kieruje się własnym sumieniem. 20% badanych wskazało na rady i przykład rodziców³⁷. Tylko 6% badanych stwierdziło, że w swoim postępowaniu kieruje się przykazaniem miłości. Sporadycznie respondenci deklaruowali, że fakt bycia chrześcijaninem spełnia tu ważną rolę (5%) oraz opinie kolegów i koleżanek (5%). 3% młodzieży wskazało na rozmowę z Chrystusem, a 2% na przykład telewizyjnych idoli. 1% respondentów zadeklarował, że w swoim postępowaniu kieruje się opinią nauczycieli³⁸. Co ważne, płeć respondentów nie miała istotnego wpływu na deklaracje³⁹. Zastanawiający jest stosunkowo niski odsetek osób deklarujących się jako głęboko wierzące, które jednocześnie stwierdziły, że kierują się swoim sumieniem (36%). Okazało się przy tym, że im niższy poziom wiary, tym wyższy procent osób kierujących się własnym sumieniem (69% osób niewierzących i 69% obojętnych religijnie)⁴⁰. Być może wiąże się to z tym, iż traktują one sumienie jako najwyższą normę moralną, zapominając, że ma ona charakter subiektywny.

Podobne tendencje w aksjologii młodzieży zauważa się w wynikach badań przeprowadzonych w 2009 roku wśród młodzieży regionu konińskiego (na próbie 1329 respondentów), uczącej się w szkołach ponadgimnazjalnych (w Koninie, Kole, Turku)⁴¹. Odpowiadając na pytanie o wartości uznawane za najważniejsze w życiu, respondenci najczęściej wymieniali dobrobyt (52,5%), szczęście rodzinne (51,6%), ciekawą pracę (45,4%), wiarę religijną (42,1%) i wielką odwzajemnioną

³⁷ Tamże, s. 408.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże, s. 414.

⁴¹ K. Skoczylas, *Wartości młodych katolików regionu konińskiego: studium katechetyczno-pastoralne na przykładzie wybranych szkół ponadgimnazjalnych regionu konińskiego*, s. 265 i n.

miłość (40%)⁴². W innym miejscu przyznawali, że w rozwiązywaniu konfliktów moralnych najczęściej kierują się albo nakazami Kościoła (40,5%) albo własnym sumieniem (38,3%). Trochę mniej osób wskazało na ustalone ogólne sposoby postępowania (12,2%). Nieliczni wymienili rady księży – spowiedników (3,6%). Pojedyncze osoby stwierdziły, że w rozwiązywaniu konfliktów moralnych odwołują się do rad przyjaciół (0,4%). Dało się przy tym zauważyć statystycznie istotne różnice między młodzieżą z liceów a młodzieżą (44,4%) ze szkół o profilu zawodowym (25,2%). Badana młodzież określała też własne przekonania na temat kryteriów dobra i zła. Najczęściej deklарowała, że nie ma jasnych i absolutnych kryteriów określających, co jest dobre, a co jest złe. Dobro i zło zależy w znacznej mierze od okoliczności (54,4%). Zdecydowanie mniej osób (18,8%) wybrało twierdzenie: istnieją jasne kryteria określające, co jest dobre, a co złe. Ma ono zastosowanie do każdego, niezależnie od okoliczności. 18,7% nie umiało nic powiedzieć na ten temat, a 0,8% nie udzieliło żadnej odpowiedzi⁴³. W porównaniu z końcem lat dziewięćdziesiątych minionego wieku rozkład odpowiedzi okazał się bardzo podobny. Utrzymała się tendencja do relatywizmu i indywidualizmu etycznego oraz samostanowienia o tym, co dobre, a co złe w postępowaniu. Na znaczeniu straciły też wartości duchowe i zasady moralne mocno osadzone w nauczaniu Kościoła katolickiego. W tej sytuacji młodzież potrzebuje szczególnego wsparcia w kształtowaniu sumienia, którym kieruje się, dokonując wyborów moralnych.

3. Wyzwania katechetyczne

Zestawienie założeń teoretycznych w zakresie kształtowania wrażliwości sumienia z aksjologią młodzieży, jaka uwidacznia się w wynikach badań empirycznych, wskazuje na wyzwania, które stoją przed osobami odpowiedzialnymi za katechezę w Polsce. I chociaż kształtowanie dojrzałego sumienia należy do zadań wpisanych w założenia programowe nauczania religii, to jednak wymaga ponownej refleksji i projektowania nowych rozwiązań. Sam przekaz wiedzy na temat norm moralnych nie wystarczy. Potrzebne są odpowiednie działania, które pozwolą młodzieży na internalizację uniwersalnych wartości i ukształtowanie dyspozycji do dokonywania trafnych, zgodnych z prawem Bożym wyborów i wierności wartościom moralnym w sytuacjach trudnych. Aktywność ta domaga się

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże.

wyakcentowania w programie nauczania religii zagadnień związanych z błędnym postrzeganiem zasad moralnych i granic między dobrem a złem, prawdą a fałszem, pięknem a brzydotą. Więcej też uwagi należałoby poświęcić konsekwencjom moralnym i społecznym wynikającym z deformacji ludzkich sumień.

W aktywności katechetycznej na szczególną uwagę zasługuje również wspomaganie młodzieży w nabywaniu umiejętności posługiwania się obiektywnymi kryteriami oceny moralnej, które pozwalają na dokonywanie właściwego osądu sumienia, opartego na obiektywnym systemie moralnym (prawie naturalnym, Dekalogu, przykazaniu miłości Boga i bliźniego). Od strony metodycznej pomocne mogą okazać się debaty z udziałem zaproszonych gości, filmy i projekcje multimedialne, wskazujące na konkretne, pozytywne wzorce postępowania moralnego, opierające się na prawidłowo formowanym sumieniu. Obok tego warto wykorzystać teksty literackie. Opierając się na analizie postępowania bohaterów literackich i świętych, można wspierać młodzież w nabywaniu umiejętności refleksyjnego podejścia do życia oraz krytycznej oceny wartości ukazanych w dziełach kultury masowej. To z kolei pozwoli uczniom niebezpieczeństwa wynikające z manipulacji medialnej.

Relatywistyczne podejście młodzieży do wartości implikuje potrzebę zwracania większej uwagi na poznanie Boga i Kościoła oraz obowiązków wynikających z wiary. Przed nauczycielami religii stoi zadanie prowadzenia dialogu, w którego toku uczniowie odkryją i uznają za znaczącą prawdę, że moralność chrześcijańska i jej wymagania służą dobru człowieka i są źródłem prawdziwego szczęścia. Z tym wiąże się ukazywanie uczniom właściwego obrazu Boga – kochającego, dobrego i sprawiedliwego – oraz uwrażliwianie młodzieży na poczucie grzechu oraz sens przykazań Bożych i kościelnych.

W procesie kształtowania wrażliwości sumienia niezbędne są działania katechetyczne, które mają wymiar formacyjny i przyczyniają się do rozwoju wiary. Chodzi tu głównie o otwieranie uczniów na działanie Ducha Świętego oraz stopniowe wprowadzanie w rozważanie słowa Bożego, modlitwę, rachunek sumienia. Niemniej istotną rolę spełnia motywowanie młodzieży do korzystania z sakramentu pokuty i pojednania oraz ukazywanie znaczenia rad mądrych osób. Wszystko to wymaga od katechety zdolności prowadzenia dialogu i poszanowania wewnętrznej wolności każdego ucznia, bez narzucania gotowych rozwiązań. Nade wszystko jednak potrzebna jest modlitwa w intencji młodzieży, zwłaszcza o ład moralny w jej sercach oraz niezagłuszanie sumienia i ciągłe jej nawracanie się w duchu Ewangelii.

Bibliografia

- Chlewiński J., *Dojrzałość: osobowość, sumienie, religijność*, Poznań 1991.
- Jarmoch E., Zdaniewicz W. (red.), *Postawy religijno-społeczne mieszkańców diecezji zielonogórsko-gorzowskiej*, Warszawa–Zielona Góra 2013.
- Lewicka D., *Stosunek katechizowanej młodzieży gimnazjalnej do wartości moralnych. Studium katechetyczno-socjologiczne na przykładzie diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej*, Poznań 2009 [mps], Biblioteka Wydziału Teologicznego UAM w Poznaniu.
- Mariański J., *Kryzys moralny czy transformacja wartości? Studium socjologiczne*, Lublin 2001.
- Mariański J., *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Kraków 2004.
- Mariański J., *Permisywizm i relatywizm moralny młodzieży maturalnej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 35 (2010), nr 1, s. 97–119.
- Mariański J., *Praktyki religijne w Polsce w procesie przemian: studium socjologiczne*, Sandomierz 2014.
- Potocki A., *Sumienie w doświadczeniu moralnym Polaków*, w: A. Potocki, J. Śliwa, M. Machinek, W. Giertych, B. Chyrowicz, R. Pilch (red.), *O sumieniu*, Warszawa 2014, s. 5–19.
- Skoczylas K., *Wartości młodych katolików regionu konińskiego: studium katechetyczno-pastoralne na przykładzie wybranych szkół ponadgimnazjalnych regionu konińskiego*, Toruń 2011.
- Świda-Ziemia H., *Permisywizm moralny a postawy polskiej młodzieży*, w: J. Mariański (red.), *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, Kraków 2002, s. 435–438.
- Wiszwaty E., *Duszpasterstwo policji: studium pastoralno-teologiczne*, Szczytno 2002.
- Zaręba S.H., *Religijność młodzieży w środowisku zurbanizowanym: socjologiczne studium teoretyczno-empiryczne*, Warszawa–Rzeszów 2012.

**KSZTAŁTOWANIE WRAŻLIWOŚCI SUMIENIA KATECHIZOWANEJ
MŁODZIEŻY W KONTEKŚCIE WSPÓŁCZESNEJ AKSJOLOGII****Streszczenie**

Kształtowanie sumienia wiąże się bezpośrednio z formacją moralną. Jest to jedno z podstawowych zadań katechezy. Zadanie to zasługuje na szczególną uwagę w odniesieniu do współczesnej młodzieży i preferowanych przez nią wartości.

W artykule podjęto próbę ukazania problematyki kształtowania sumienia katechizowanej młodzieży w kontekście współczesnej aksjologii, określonej na podstawie wtórnej analizy wybranych wyników badań empirycznych. Najpierw opisano rozumienie kształtowania sumienia z perspektywy katechetycznej. Następnie dokonano w sposób syntetyczny (i jedynie w formie egzemplifikacji) przeglądu autodeklaracji młodzieży na temat preferowanych wartości. Odwołano się przy tym do konkretnych badań i najważniejszych publikacji, w których zostały przedstawione wyniki badań empirycznych. Szczególną uwagę zwrócono na opinie młodzieży dotyczące sumienia i wyborów moralnych. Na tej podstawie wyprowadzono wnioski dotyczące zmian w programowaniu wychowania religijnego i działalności pedagogicznej nauczycieli religii.

Słowa kluczowe: młodzież, katecheza, sumienie, aksjologia, formacja, badania empiryczne, edukacja religijna

SHAPING THE SENSITIVITY OF CONSCIENCE IN RELIGIOUS EDUCATION OF YOUTH IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY AXIOLOGY

Summary

Formation of conscience binds directly to the moral formation. This is one of the fundamental tasks of catechesis. This task deserves special attention in relation to today's youth and preferred values.

The article attempts to show the issues shaping the conscience in religious education of youth in the context of contemporary axiology determined on the basis of secondary analysis of selected results of empirical research. First described in understanding shaping the conscience of catechetical perspective. Then made synthetically (and only in the form of exemplification) review(of self-declare) youth on the preferred value. They canceled at the specific research and the most important publications that have been presented the results of empirical research. Particular attention was paid to the opinions of young people on the conscience and moral choices. On this basis, derived proposals for changes in the programming of religious education and pedagogical activity of teachers of religion.

Keywords: young people, catechesis, conscience, axiology, formation, empirical studies, religious education

Translated by Mirosława Landowska